

ВІРШУВАННЯ І. ФРАНКА ЯК СПОСІБ ВИРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МИТЦЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ ВІРША Р. БЕРНСА «ТРАГІЧНИЙ УРИВОК»)

У статті розглянуто рівень «українізації» віршування І. Франка на матеріалі його перекладу з Р. Бернса «Трагічний уривок», частково охарактеризовано ритміку, строфіку та мелодику. З'ясовано питання віршової майстерності митця як засобу вираження національної ідентичності мови, мислення та ментальності.

Ключові слова: ідентичність, архетип, мова, мислення, ментальність, версифікація, трансформація.

В статье рассмотрен уровень «украинизации» стихосложения И. Франка на материале его перевода с Р. Бернса «Трагический отрывок», частично охарактеризованы ритмика, строфика и мелодика. Исследован вопрос о мастерстве стихосложения автора как средства выражения национальной идентичности языка, мышления и ментальности.

Ключевые слова: идентичность, архетип, речь, мышление, ментальность, версификация, трансформация.

In the article the level of «ukrainization» in I. Franko's versification which is based on his translation of Robert Burns' «The tragic piece», is observed and its rhythm, melody and strophes are partially characterized. We researched the question of poetical skill of the artist as an expression of national identity of language, thinking and mentality.

Key words: identity, archetype, language, thinking, mentality, versification, transformation.

Переклад як форма міжлітературних взаємин та зв'язків і до сьогодні вважається такою галуззю гуманітаристики, яка породжує більше запитань, аніж відповідей. Насамперед, ідеться про стосунки національних культур, їх мову та ментальність. Коли вони, з одного боку, є потенційно «відкритими» для іноземних впливів, а з іншого – іноді чинять опір зовнішньому нав'язуванню усталених стереотипів, які можуть принести руйнацію етнічної ідентичності культури.

Метою статті є визначення ступеня «українськості» художнього перекладу І. Франка як способу самовираження національної ідентичності автора на рівні поезики, ритміки та мелодики (на матеріалі вірша Р. Бернса «Трагічний уривок»).

Ідентичність передусім виконує наративну функцію, вона проявляється в часі, переповідаючи, а не зберігаючи історію, лише переінакшуючи її. Поняття ідентичності тісно пов'язане з теорією психоаналізу З. Фрейда [8, с. 402]. При перекладі

твору оригіналу відбувається процес наслідування, при якому перекладач ототожнює зміст прочитаного через призму власних почуттів та поглядів, а потім шукає їх прояви в суспільстві. М. Гайдеггер трактував ідентичність як всезагальність буття, коли будь-яке сутне вважається тотожним собі, а отже, – будь-якому іншому сутньому, розглядаючи вже особисте відношення між особистою самістю Я та безликою самістю *das Mann* [8, с. 403].

У творчій діяльності І. Франка перекладацька справа займає значне місце. П. Филипович у статті «Шляхи Франкової поезії» (1927) робить висновок, що однією з основних рис віршів молодого автора є запозичення матеріалу з різних чужоземних джерел. Це підводить до думки, що І. Франко ще з молодих літ рушив дорогою європеїзації української поезії. З огляду на історико-драматичну долю рідної мови та літератури, переклад був засобом самоствердження українського слова, яскравим

свідченням його довершеності, спроможності повноцінно передавати усю глибину думок і почуттів.

Серед перекладених ним творів важко знайти поезію, яка привабила б письменника тільки своєю формою або блискучою грою слів, рим, алітерацій, мелодикою. Перекладені Франкові твори відзначаються глибиною ідей, думок, психологічною заглибленістю образів, а також прогресивними мотивами, глибоким патріотизмом.

Поезія народного співця Шотландії Р. Бернса була ідейно близькою І. Франку. Насамперед, обох поетів споріднювала любов до батьківщини та боротьба за її національне визволення.

На матеріалі соціальної поезії Р. Бернса «Tragic fragment» (1771–1779) у художньому перекладі І. Франка «Трагічний уривок» (1896) розглянемо віршування українського поета на тлі національного віршотворення. Одразу впадає в око невідповідність змісту й форми перекладу з оригіналом. У 17 рядках вільного перекладу «Трагічного уривку» І. Франка відповідають лише 9 з 20 рядків оригіналу. Відзначимо, що будь-який навіть найблисучіший і найпереконливіший переклад може лише частково відповідати оригіналові, перекладач прагне до всебічного відтворення першотвору, але ніколи не зможе з ним злитися повністю. Тому що кожен переклад має, по-перше, свого неповторного творця; по-друге – свій і так само унікальний повний матеріал: по-третє – свого читача, своє життя в рідному історико-соціальному і культурно-естетичному середовищі.

Спробуємо встановити каузальність неточного перекладу поетичного твору, звернувшись до психологічного розуміння мови, взаємозалежності генетично-історичного розвитку культури, нації та мови.

З точки зору психологічної творчості, переклад – це процес розшифрування кодів свідомості автора, його чуттєво-інтуїтивного та дискурсивно-логічного відображення певної реальності, що закладено в думці, переданій словом. Неабияку роль при перекладі відіграють архетипи, які притаманні кожному народу без винятку. За К. Юнгом, архетипи не входять до свідомості, проте вони присутні у свідомісній обробці на рівні індивідуальної інтерпретації [4, с. 115]. Тож при перекладі автор не свідомо звертається до типового архетипного рівня, близького для народу, тобто перекладач створює архетипну інформацію, у якій закладено ментальність нації.

У рамках нашого дослідження слід звернутися до поняття «ментальної ідентичності нації», яке пропонує О. Бурда-Лассен. Отже, ментальна ідентичність нації – це результат повної або часткової самоідентифікації нації з рисами притаманної їй етнічної ментальності на свідомому або несвідомому рівні в результаті історичного розвитку. Тобто ментальність розглядається як «річ у собі», як єдине для нації бачення світу. При перекладі мова буде спрямована на максимальне відтворення національного колориту етнолексем.

На основі дослідження О. Бурда-Лассен, яка стверджує, що мислення (M^1) та мова (M^2) знаходяться у діалектичній взаємозалежності та взаємовпливі ($M^1 \leftrightarrow M^2$). При цьому складно визначити елемент, який чинить більший вплив. Виходячи з того, що ментальність є однією з категорій мислення, візьмемо за основу тотожність ментальності (M^3) як національно маркованого способу мислення та мислення взагалі (M^1), тобто $M^3 = M^1$. Оскільки $M^1 \leftrightarrow M^2$, а $M^3 = M^1$, то $M^3 \leftrightarrow M^2$ [3, с. 16–17]. Отже, на основі цих формул можна говорити про наявність діалектичної взаємозалежності та взаємовпливу між ментальністю (M^3) і мовою (M^1).

У перекладі І. Франка простежується така взаємозалежність, він привносить національний колорит, так би мовити, «українізує» поетичний твір, тим самим відходить від оригіналу: «*спочуваюю*», «*погорджени*», «*добрих друзів*», «*погорду*», «*потапу*», «*надмірно*», «*надужив*», «*остільки*».

Перші два рядки перекладу зовсім не відповідають формі оригіналу, тільки уважно вчитавшись у першотвір, їх можна віднайти фактично на початку другої половини вірша, це 9 та 10 рядки. У цих рядках, власне як і в перекладі в цілому, важко знайти повноцінно відтворенні й збережені художні засоби, якими скористався Р. Бернс у своєму творі.

Особливої уваги у перекладі заслуговує створений І. Франком оксиморон з дещо саркастичним відтінком «*гріхом святоші*», змісту якого й зовсім немає в тексті оригіналу. Важливість застосування такого яскравого стилістичного прийому зумовлена створенням емоційно-експресивної домінанти, яка не тільки привертає увагу реципієнта, а й змушує його осмислити прочитане. Також в цих словах відчувається й сам І. Франко, простежується безпосередньо його авторське світосприйняття, його суб'єктивно-оцінне ставлення до об'єктивної дійсності.

Для того, щоб передати усю повноту змісту, перекладач застосовує різні види трансформацій [5, с. 86]. Здебільшого їх вибір залежить від самого перекладача. І. Франко здійснює ряд граматико-лексичних трансформацій:

1) *заміна*, яка здійснюється за допомогою власної інтерпретації перекладача: метафора «*hapless crew*» («нешасна бригада») замінюється на «*безпо-мічні люди*»; гіперболічна метафора «*injured God*» («поранений бог») на посилювальну «*могутчий боже*»;

2) *додавання*, у результаті чого в цьому випадку збільшується не тільки кількість слів й частин речень, а й кількість рядків: «*У пропасть, у поталу і погорду*»;

3) *перестановка*: у перекладі змінюється порядок як слів, так і рядків;

4) *вилучення*, коли під час перекладу деякі слова вилучаються, найчастіше це присвійні займенники, прикметники: «*ye, whom*» («ви, котрі») – «*котрих*»; «*Ev'n you, ye*» («навіть ви, котрі»);

зовсім не відображені у перекладі епітети: «*good think*» («хороша думка»), «*interposinh Heaven*» («проміжні небеса»).

Такий вибір трансформацій І. Франком обумовлюється художнім мисленням, створенням паралельної системи інформації через призму власних почуттів, все це є ознакою ідентичності митця. Фактори, що сприяють цьому: стійка архетипізація мислення, особливості менталітету, соціально-історичні традиції. За цих обставин народна мова, культура, ментальність створюють особистісну інтерпретацію змісту й форми перекладача.

Проте не виникає жодних сумнівів щодо збереження передачі змісту, ритму й мелодики в перекладі. Слід зазначити, що І. Франко зберіг систему віршування оригіналу Р. Бернса й також переклав текст українською мовою п'ятистопним ямбом з клаузулою. Крім того, тут відсутня рима, отже, це – білий вірш.

«Якщо музика виникла зі співу, – стверджує О. Потебня, – то віршування і розмір – із зв'язку слова зі співом» [9, с. 112]. Простежимо, як збагачує письменник поетичну палітру, яка зумовила мелодіку перекладу.

Одразу з першого рядка вчувається мінорна тональність, співзвучна внутрішньому станові героя. Цю тональність підкреслено уже в першому рядковій звичайною метафорою – «*безпомічній люди*», яка виконує у реченні функцію звертання, саме у ньому закладено велику силу почуттів героя. Мінорна мелодія вірша зумовлена сумним змістом, вона щоразу змінюється відповідно до появи нової думки.

Логічні наголоси падають на найвагоміші за значенням дієслова, які роблять мелодію вірша не монотонною:

Мені вас жаль, безпомічній люди,

Котрих жаліти навіть уважають.

Риторичні звертання до предметів, явищ навколишнього світу – одна з найпоширеніших особливостей поетичної мови І. Франка: «*Чи я б не був найгірший, найбідніший*», натомість у Р. Бернса замість риторичних звертань чітке ствердження, у кінці якого стоїть знак оклику: «*The most detested, worthless wretch among you!*» («Найненависніший, нікудишний негідник серед вас!»). І. Франко вливає життя в свою поезію, почуття. **Майстерність поета полягає й у вмінні за допомогою версифікаційних засобів підкреслити змістовий елемент.**

У структурі вірша переважає безполучниковий зв'язок однорідних членів речення, для яких характерна інтонація перелічення, що значною мірою зумовлює наспівність вірша: «ви бідні, ви погорджені, без роду»; «найгірший, найбідніший».

Віршування І. Франка – це самодостатнє явище. **Для поезії І. Франка характерний високий рівень віршової майстерності.** Франкові переклади легко вирізняються з-поміж інших, насамперед, вільним, невимушеним звучанням, відсутністю штучності у формі, багатого, соковитого мовою. Перекладач черпає з української мови порівняння, звертання, відповідні образи, пересаджуючи таким чином англійську поезію Р. Бернса на український ґрунт. Такої «українськості» творів було досягнуто побудовою І. Франком відповідних ментальних моделей, які набули виразного українського звучання.

Відзначимо, що Франко-перекладач виконував високу місію як посередник у зближенні народів і культур. А Франко-митець підносив національну культуру до свідомого рівня й засвідчував силу та досконалість рідного слова.

Питання української бернсїани потребує подальшого вивчення. Адже немає ще жодного повного збірника поезій Р. Бернса українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Ю. «Свого языка не знає...», або Чому Гоголь писав російською? / Юрій Барабаш // Слово і Час. – 2011. – № 2. – С. 3–17.
2. Бунчук Б. І. Віршування Франка в контексті української версифікації XIX – початку XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 – теорія літератури, 10.01.01 – українська література / Борис Іванович Бунчук ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ, 2001. – 30 с.
3. Бурда-Лассен О. В. Переклад як процес декодування ментальної ідентичності нації (на матеріалі українських і німецьких етнолексем міфологічного походження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 – перекладознавство / Олена Василівна Бурда-Лассен ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005. – 17 с.
4. Буряк В. Еволюція міфоархетипів у сучасному інтелектуально-свідомісному контексті / Володимир Буряк // Народознавчі Зошити. – 2009. – № 1-2. – С. 115–129.
5. Гальперин І. Р. Очерки по стилистике английского языка : [уч. пособие] / Илья Романович Гальперин. – М. : Высшая школа, 1981. – 334 с.
6. Донскіс Л. Збентежена ідентичність і сучасний світ : [монографія] / Леонідас Донскіс. – К. : Факт, 2010. – 312 с.
7. Зубрицька М. Homo legends : читання як соціокультурний феномен : монографія / Марія Зубрицька. – Л. : Літопис, 2004. – 254 с.
8. Літературознавча енциклопедія / авт.-укладач Юрій Іванович Ковалів. – Т. 1. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
9. Потебня О. Етика і поетика : [збірник] / Олександр Потебня – К. : Мистецтво, 1985. – 301 с.
10. Франко І. Твори в 50-ти т. / Іван Франко. – Т. 12 : Поетичні переклади та переспіви / [упоряд. та комент. В. І. Шевчук, за ред. Д. В. Затонського]. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 554.
11. Reliques of Robert Burns: original letters? Poems and critical observations on Scottish songs / collected and published by H. R. Cromek. – Boston, 1809. – 300 p.